

Agnieszka Wandel

Nie tylko dinozaury : obca książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży w polskim repertuarze wydawniczym

---

Bibliotheca Nostra : śląski kwartalnik naukowy nr 1, 89-104

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NIE TYLKO DINOZAURY – OBCA KSIĄŻKA POPULARNONAUKOWA DLA DZIECI I MŁODZIEŻY W POLSKIM REPERTUARZE WYDAWNICZYM²

Znaczenie i rola przekładów dla dzieci i młodzieży często zajmują uwagę badaczy rozmaitych specjalności: literaturoznawców, językoznawców, pedagogów... i oczywiście bibliologów (zob. np. Staniów, 2007). Większość z nich podkreśla fakt, że tłumaczenia są źródłem upowszechniania uniwersalnych wartości (niekiedy niestety również ideologicznych) oraz informacji i wiedzy o świecie. W świetle słów Bogumili Staniów tłumaczone książki są „jak okna na świat i na obce kultury” (Staniów, 2006, s. 4). Stąd rosnące zainteresowanie zagadnieniami przekładów, w tym również próby uchwycenia mechanizmów, które rządzą wyborem dzieł do tłumaczenia i ich przyszłym życiem na zagranicznych rynkach. Wciąż jednak dominuje problematyka przekładów literatury pięknej (por. Paprocka, 2010; Staniów, 2006 oraz 2007; Laurent, 2001). Ja natomiast, chciałabym się przyjrzeć tłumaczeniom książek popularnonaukowych, zwanych coraz częściej w literaturze przedmiotu edukacyjnymi (ang. *popular science books*, częściej, zwłaszcza w praktyce wydawniczej i bibliotekarskiej: *non-fiction books*, franc. *livres de vulgarisation scientifique* – analogicznie do języka angielskiego – *livres documentaires*).

Moim podstawowym celem jest określenie liczby i tematyki obcych książek popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży obecnych w repertuarze największych polskich wydawców w latach 1945–2014. Chciałabym

---

¹ Uniwersytet Wrocławski, Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa.

² Obszerniejsza wersja tego tekstu pod podobnym tytułem, opracowana pod kątem odbiorcy zagranicznego oraz uwzględniająca w znacznie szerszym zakresie realia polskiego rynku książki, ukazała się w języku francuskim, zob. Wandel, 2015. W tym tekście dodano natomiast, nieuporządkowane jak dotąd w polskiej literaturze przedmiotu, kwestie terminologiczne. Artykuł powstał w ramach realizacji projektu badawczego „Przemiany współczesnej książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży (na przykładzie francuskiej oferty wydawniczej)” finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (dec. nr 2013/11/D/HS2/04543).

również przedstawić geografę przekładów (w tym przede wszystkim różnice w tym zakresie przed i po 1989 r.) oraz przeanalizować wpływ tłumaczeń na zmiany treści i formy współczesnych książek popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży.

Porównanie okresu PRL i III Rzeczypospolitej w dziedzinie oferty wydawniczej dla dzieci i młodzieży jest bardzo interesujące. Jak wiadomo, wraz ze zmianami społeczno-politycznymi związanymi z obaleniem systemu komunistycznego polski rynek książki uległ totalnemu przeobrażeniu. Lata 1945–1989 to okres centralizacji produkcji wydawniczej i całkowitego uzależnienia wydawców od polityki państwa, po 1989 r. nastąpił czas kształtowania się wolnego rynku książki. Odzyskanie wolności słowa i wdrożenie mechanizmów prawdziwej konkurencyjności otworzyły drogę niepraktykowanym wcześniej zjawiskom rynkowym. Niemal z dnia na dzień pojawiła się rzesza nowych wydawców, których celem było jak najlepsze dopasowanie oferty do potrzeb i oczekiwań odbiorców. W tej ofercie nowoczesne książki popularnonaukowe – bardzo często tłumaczone z języków obcych i przede wszystkim całkowicie różne z punktu widzenia zawartości i formy edytorskiej od swojej poprzedniczki z wcześniejszej epoki – pojawiły się w ogromnej liczbie.

Źródła informacji i metodologia badań

Moją analizę oparłam na repertuarze dwóch największych polskich wydawców książki dla dzieci i młodzieży przed i po 1989 r. Wybór do badania Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” [dalej: NK] nie wymaga większego uzasadnienia: w okresie PRL był to największy i niemal jedyny wydawca w omawianym sektorze. Poza tym, według rozmaitych źródeł, książka popularnonaukowa stanowiła ważny dział aktywności NK (Wadecki, red., 1966 oraz 1971). Można zatem założyć, że dane odnoszące się do tego wydawcy są reprezentatywne dla całego rynku książki dla młodych czytelników w omawianym czasie. W odniesieniu do sytuacji po 1989 r. zdecydowałam się na formalny punkt widzenia i wybrałam do badania Wydawnictwo Olesiejuk (rok zał. 2003; dalej w tekście WO). W świetle danych pochodzących z ostatnich dostępnych roczników „Ruchu Wydawniczego w Liczbach” w 2012 r. był to największy, a w 2013 r. drugi, po wydawnictwie Egmont, wydawca w sektorze. Jego oferta jest mocno rozreklamowana i łatwo dostępna na rynku (zarówno w tzw. supermarketach jak mniejszych i większych księgarniach). Co więcej, WO uchodzi za niekwestionowanego lidera w dziedzinie edycji dzieł popularnonaukowych. Wprawdzie w swoim katalogu stosuje podział na książki popularnonaukowe i edukacyjne, ale ponieważ kryteria przydziału do odpowiedniej kategorii są dosyć niejasne (wydaje się, że decydujące znaczenie ma sposób korzystania z danej publikacji, książki edukacyjne cechuje większa

interaktywność) – oferta ta była przede mną brana pod uwagę w całości. Oczywiście, z uwagi na ogromne zróżnicowanie dzisiejszego rynku książki dla dzieci, dane statystyczne odnoszące się do tego wydawcy nie mogą być traktowane jako reprezentatywne dla całego sektora. Pokazują one jednak doskonale zmiany, jakie się dokonały w masowej edycji książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży.

Aby osiągnąć założone cele stworzyłam relacyjną bazę danych w systemie MS Access zawierającą opisy książek popularnonaukowych wydanych w języku polskim przez NK (lata 1945–1989) oraz WO (od 2003 do września 2014 roku). Podstawowym źródłem rekordów był katalog główny Biblioteki Narodowej³.

Terminem „książki popularnonaukowe” posługuję się tu umownie, choć zdając sobie sprawę, że o ile użycie tego sformułowania nie budzi zastrzeżeń w kontekście historycznym, o tyle jego stosowanie odnośnie do najnowszej oferty nieliterackiej dla dzieci i młodzieży, która pojawiła się na naszym rynku po 1989 r., często wywołuje sprzeciw. Niestety, język polski nie posiada satysfakcjonującego terminu na określenie tego typu książek. Coraz więcej zwolenników zyskuje w tym kontekście miano „książki edukacyjne” (używane m.in. w: Zajac, 2013; Friedrich, 2010; Lewandowicz-Nosal, 2012a i 2012b, a także w *Rynku książki w Polsce* (Gołębiewski, Waszczyk, 2015, zwłaszcza s. 163 i 167) oraz w katalogach wielu wydawców i księgarni, np. Dwie Siostry, Empik), które przyjęło się jednak jak dotąd powszechnie jedynie w odniesieniu do wydawnictw popularyzujących wiedzę dla najmłodszych grup wiekowych – do wieku wczesnoszkolnego.

Selekcjonując materiał do badań, starałam się traktować brane pod uwagę tytuły z bibliologicznego punktu widzenia. Kryterium doboru było więc formalne, oparte w dużej mierze o praktykę bibliotekarstwa dziecięcego, gdzie termin „literatura popularnonaukowa” stosowany jest w opozycji do określenia „literatura piękna” (Lewandowicz-Nosal, oprac. 1998). Podobne podejście spotyka się we francuskim *Dictionnaire encyclopédique du livre* (Fouché, Péchoin, Schuwer, dir., 2005, s. 643), w którym w definicji książki dla dzieci i młodzieży (*livre pour la jeunesse*) sprecyzowano, że składają się na nią dzieła literackie i popularnonaukowe z wyłączeniem podręczników szkolnych (*de fiction ou documentaire [...], à l'exclusion des manuels scolaires*). Warto zresztą dodać, że termin *documentaire* (*livre documenta-*

³ Oczywiście, w języku haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej nie ma hasła książka popularnonaukowa. W wyszukiwaniu i analizie rekordów korzystałam zatem z następujących haseł przedmiotowych: biografie, encyklopedie i słowniki dla dzieci, gry i zabawy umysłowe, poradniki dla młodzieży, wydawnictwa dla dzieci i wydawnictwa popularne. Podobnie jest w języku haseł przedmiotowych RAMEAU używanym przez Bibliotekę Narodową Francji, gdzie istnieje wprawdzie termin *livres documentaires pour la jeunesse*, ale używa się go jedynie do opisu dzieł na temat książek popularnonaukowych. W przeciwieństwie do tego termin *documentaires* stanowi jedno z kryteriów wyszukiwawczych książek popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży w katalogu paryskiego Centre national de la littérature pour la jeunesse.

ire, ouvrage documentaire; ang. non-fiction) funkcjonuje w języku francuskim z powodzeniem i jest używany powszechnie zarówno przez wydawców, księgarzy, bibliotekarzy i badaczy⁴. Jak widać, z punktu widzenia praktyki bibliotecznej jest to pojęcie zbieżne z wyrażeniem „książka popularnonaukowa”, choć semantycznie nieco od niego szersze, lepiej zaadaptowane do zmian formy i treści współczesnej książki.

W świetle definicji pochodzących z cytowanej poniżej literatury przedmiotu jest to publikacja z różnych dziedzin wiedzy o treściach poznawczych, informacyjnych i kształcących oraz wyraźnie sprecyzowanej funkcji użytkowej: dokumentowania i objaśniania różnorodnych faktów (przede wszystkim naukowych, ale nie tylko!) w sposób dostosowany do możliwości percepcyjnych młodego odbiorcy i/lub upowszechniania różnego rodzaju umiejętności (por. Kątny, 2008, s. 12–15; Papuzińska, 1978, s. 161–165; Staniów, 2010, s. 97 oraz Defourny, 2013, s. 5–6; 2013; Escarpit, 2008, s. 333; Jacobi, 2005, s. 5–9; Nières-Chevrel, Perrot, dir., 2013, s. 291–298 i in.). Niestety, mimo tej klarownej definicji, przy wyodrębnianiu tego typu publikacji z ogółu piśmiennictwa dla dzieci i młodzieży, napotkać można kolejne problemy. Ponieważ autorzy dzieł popularnonaukowych dla młodego czytelnika chętnie korzystają z literackich środków przekazu, trudności w klasyfikacji sprawiają tzw. gatunki pogranicza, przede wszystkim beletryzacje popularnonaukowe: powieści naukowe, gawędy, opowiadania przyrodnicze, beletryzowane biografie itp.

Wychodząc zatem od powyższej definicji i przyjmując określone założenia metodologiczne nie rejestrowałam w bazie: podręczników szkolnych, elementarzy i książeczek obrazkowych dla najmłodszych, kolorowanek, wycinanek, naklejanek itp., a także powieści historycznych i fantastyczno-naukowych. Kwalifikowałam za to: słowniczki i tzw. książeczki edukacyjne dla najmłodszych, książki i zeszyty aktywizujące, zawierające w szczególności gry umysłowe i łamigłówki, a także: encyklopedie, słowniki, atlasy i wydawnictwa albumowe, różnego rodzaju poradniki (w tym przykładowo przewodniki turystyczne i książki kucharskie), biografie, literaturę faktu (np. niektóre relacje z podróży) oraz wreszcie książki *stricto* popularnonaukowe, czyli monografie tematyczne poświęcone rozmaitym zagadnieniom naukowym. Zbierając materiał badawczy, kierowałam się przede wszystkim informacjami zawartymi w opisach znajdujących się w katalogu Biblioteki Narodowej (bardzo istotna była zwłaszcza charakterystyka rzeczowa dokumentu), często konfrontując je z opisami dostępnymi w katalogach innych bibliotek oraz księgarni internetowych. Starałam się również dotrzeć do zdigitalizowanych wersji rejestrowanych dzieł dostępnych w księgarniach internetowych, antykwariatach oraz serwisach aukcyjnych typu Allegro.

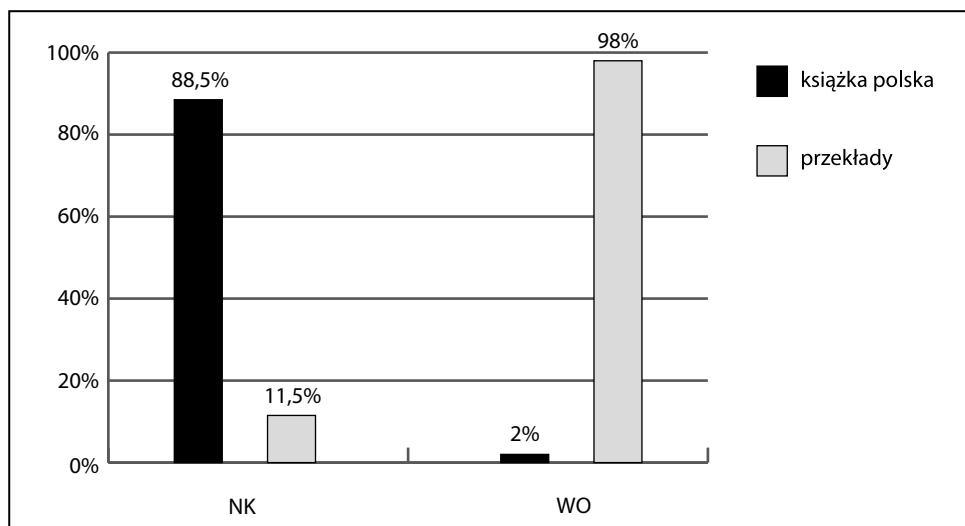
⁴ Tym terminem posługują się wszyscy francuscy autorzy cytowanych przeze mnie dzieł.

Rynek książek popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży przed i po 1989 roku – kompletna metamorfoza

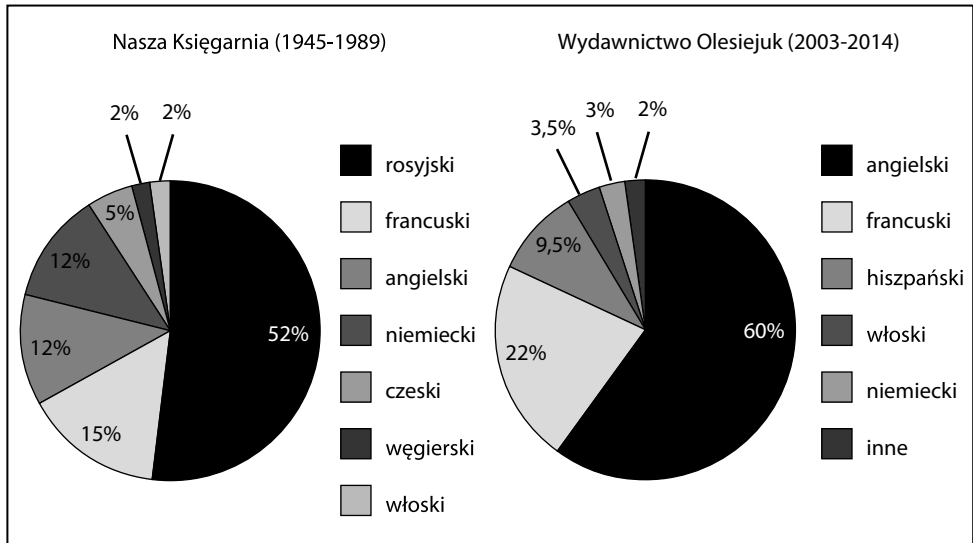
W świetle danych pochodzących z mojej bazy w latach 1945–1989 NK wydała 829 książek popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży w 1047 edycjach; z kolei WO od roku 2003 do września 2014 wypuściło na rynek 767 tytułów w 881 edycjach. Liczba tytułów jest zatem u obu wydawców niemal taka sama, podczas gdy repertuar pierwszego z nich powstawał przez 44 lata, a drugiego w cztery razy krótszym czasie! Do tego w ofercie NK odnotowałam dwukrotnie większy odsetek kolejnych wydań, przy i tak niskim w przypadku książki popularnonaukowej i w porównaniu z literaturą piękną wskaźniku wznowień (21%; WO – 13%). Fakty te potwierdzają, jak istotna jest u obecnych wydawców ciągła rotacja tytułów.

Geografia przekładów

Liczba i geografia przekładów książki popularnonaukowej są całkowicie odmienne dla obu wydawców. Tłumaczenia stanowią tylko niewielką część oferty NK (11,5%). Dużo słabszy jest też odsetek wznowień takich dzieł (tylko 15%). W przeciwieństwie do tego WO jest przykładem wydawcy, który oparł niemal cały swój repertuar na książce tłumaczonej (98%). Rozkład liczby przekładów według wydawcy prezentuje wykres 1.

Wykres. 1. Przekłady książek popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży według wydawcy (nowości i wznowienia łącznie, w odsetkach). Źródło: opracowanie własne

Wykres. 2. Języki przekładów książek popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży według wydawcy (nowości i wznowienia łącznie, w odsetkach). Źródło: opracowanie własne

Rozkład języków, z których tłumaczono książki popularnonaukowe nie był niespodzianką. W okresie PRL (w wydaniach NK) dominowały oczywiście przekłady z języka rosyjskiego, dzisiaj (w wydaniach WO) większość tłumaczonych książek pochodzi z języka angielskiego (szczegółowy rozkład ilustruje wykres 2). Interesująca wydaje się jednak stabilna i dość wysoka w obu okresach pozycja języka francuskiego. Specyfiką omawianego sektora wydawniczego jest szybkie starzenie się treści książek, brak więc w tym zestawieniu autorów czy tytułów tzw. klasyki, jak to ma miejsce w przypadku literatury pięknej. To tłumaczy oczywiście również mniejszą niż w dziedzinie beletrystyki liczbę wznowień. Poszczególne tytuły czy nazwy autorów powtarzają się w bazie tylko wyjątkowo. Wśród autorów obcych, których książki opublikowała NK, prym wiedli autorzy rosyjscy. Niekwestionowanym liderem zestawienia był znany rosyjski popularyzator nauki Mihail Il'in (1895–1953). NK wydała pięć jego dzieł (w 12 edycjach)⁵, w tym najbardziej znane *Czarno na białym*, dzieło o historii książki i pisma wznawiane osiem razy w latach 1960–1968! Jednakże prawdziwe bestsellery tłumaczone były z innych języków. Z francuskiego pochodziły niezapomniane *Całe życie Marianny czyli Historia Francji* Jeana Duché (w tłumaczeniu Janiny Więckowskiej i fantastycznej oprawie graficznej Bohdana Butenki; wydane trzy razy w 1975, 1979 i 1987 r.) oraz słynna encyklopedia przyrody Larousse'a (*Ziemia, rośliny, zwierzęta*, tłum. Jadwiga Wernerowa, wyd. w 1970, 1982 i 1985 r.),

⁵ W katalogu Biblioteki Narodowej zarejestrowano 10 wydań.

z niemieckiego natomiast: *Złoty faraon: groby, awanturnicy, badacze*, sensacyjna książka historyczna Karla Brucknera, w przekładzie Janiny Karczmarewicz-Fedorowskiej, wyd. w 1968, 1971 i 1978 r.

Rozkład gatunków piśmiennictwa

W ofercie NK najpopularniejszym typem piśmiennictwa popularnonaukowego były książki *stricte* popularnonaukowe, czyli monografie tematyczne adresowane do młodzieży (tu w rozumieniu: gimnazjalistów i licealistów, do 1989 r. dla uczniów klas VII–VIII i szkół ponadpodstawowych). Ta kategoria książek reprezentowała ponad połowę proponowanego repertuaru (54%). Charakterystyczną cechą tej grupy była jednak spora liczba książek z dzisiejszego punktu widzenia kompletnie niedostosowanych do potrzeb i oczekiwań młodego odbiorcy. Słabo lub wcale nieilustrowane, niekiedy w formie poważnego wykładu naukowego (np. A. i S. Sękowscy, *ABC klejów i klejenia*. 1985, seria „Biblioteka Młodego Technika” czy G. Fedorowski, *Człowiek istota poznana?*, 1961 i 1981) zdradzały adres czytelnicy jedynie na podstawie formy edytorskiej (głównie kolorowej okładki) lub przynależności do określonej serii wydawniczej. Wyjaśnieniem dla tego zjawiska jest nieco szersze pojęcie młodzieży w okresie PRL, a także płynna granica pomiędzy literaturą (szczególnie popularnonaukową) dla dorosłych i młodych ze względu na procesy umasowienia kultury. Dzieła popularyzujące wiedzę wśród młodszych czytelników (uczniów szkół podstawowych) – głównie gawędy popularnonaukowe i opowiadania przyrodnicze – to zaledwie 22% oferty. Tzw. książeczki edukacyjne dla najmłodszych, jeszcze nieczytających samodzielnie dzieci (np. przedszkolaków) – tak popularne obecnie – były wówczas praktycznie nieznanne. Małuchom NK proponowała niemal wyłącznie beletrystykę.

Wśród innych form piśmiennictwa popularnonaukowego w ofercie NK znalazły się też biografie, poradniki i gry umysłowe. Biografie (często beletryzowane) z reguły poświęcano uznanym naukowcom (Kopernik, Pasteur, Newton itp.), słynnym postaciom historycznym (Kościuszko) lub dawnym artystom (Chopin, Mozart). Zadaniem poradników i gier umysłowych było upowszechnianie wiedzy praktycznej, niezbędnej w procesie kształtowania obywateli socjalistycznego społeczeństwa (stąd serie: „Biblioteka Młodego Technika”, „Biblioteka Młodego Kosmonauty”, „Biblioteka Młodych Miczurinowców”⁶) oraz rozwój zdolności manualnych i kreatywności młodych. Promowano kolekcjonerstwo (np. znaczków pocztowych), dużą poczytno-

⁶ Iwan Władimirowicz Miczurin (1855–1935) rosyjski, potem radziecki hodowca sadownik, członek honorowy Akademii Nauk ZSRR. Posługiwał się własnymi, kontrowersyjnymi metodami uprawy opartymi na błędnych założeniach, ale mimo to udało mu się wyhodować pewną liczbę odmian roślin. Wbrew swojej woli stał się narzędziem i bohaterem socjalistycznej propagandy (na podstawie Wikipedii oraz Encyklopedii PWN online). NK zaproponowała swoim czytelnikom biografię Miczurina, a w ślad za nią wypuściła serię wydawniczą nt. hodowli roślin.

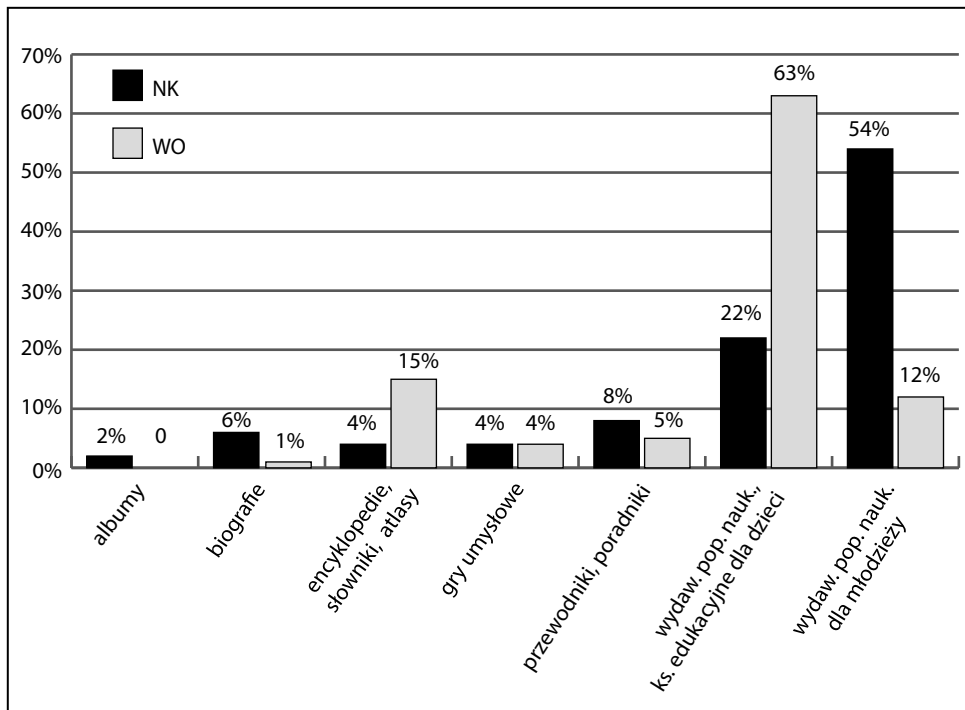
ścią cieszyły się podręczniki majsterkowania i modelarstwa. Stałe miejsce w repertuarze miały też poradniki dla harcerzy (seria „Biblioteka Harcerza”). W grach umysłowych proponowano rozrywkę na dość wysokim poziomie, wymagającą inteligencji i sporego już zasobu wiedzy (np. cykl *Figle i zadania mądrego Hodźy* lub *Zagadki i gry literackie*, pod red. T. Dąbrowskiej, 1952).

Słabym punktem repertuaru NK była niewątpliwie edycja dzieł informacyjnych, takich jak encyklopedie, słowniki, atlasy. W tej kategorii zarejestrowałam w bazie jedynie 44 książki, przy czym żadnej o uniwersalnym zakresie. Dla ścisłości, mowa o: 25 słownikach biograficznych (ze słynnej serii „Poczet sławnych...” – matematyków, fizyków, astronomów itp.), 8 słownikach językowych (w tym siedmiu wznowieniach *Łaciny na co dzień* Cz. Jędraszki, I wyd. 1968), 10 słownikach specjalistycznych (w tym trzech tytułach w dziecięciu edycjach, z których najpopularniejszym była wspomniana wcześniej encyklopedia Larrousse’a) oraz jednym atlasie grzybów. Brak w tym zakresie był silnie odczuwany i każdy atrakcyjny tytuł natychmiast znikał z rynku (np. encyklopedia Larrousse’a). Niedosyt dzieł encyklopedycznych równoważono niekiedy przez edycję albumów (19 dzieł tego typu zarejestrowanych w bazie) – nieco bardziej luksusowych i przede wszystkim bogato ilustrowanych. Były to zazwyczaj albumy fotografii przyrodniczej kierowane do szerokiego grona odbiorców (np. Z. Wdowiński, *Foto-przygody*, 1965).

Repertuar Wydawnictwa Olesiejuk w zakresie książki popularnonaukowej jest całkowicie odmienny. Przede wszystkim brakuje w nim faworyzowanych przez NK gatunków: biografii, esejów popularnonaukowych, gawęd przyrodniczych, reportaży i albumów fotograficznych. Zanik zainteresowania albumami fotografii (przede wszystkim przyrodniczej) jest oczywiście związany z ogromnym postępem współczesnego edytorstwa; aktualnie większość książek popularnonaukowych dla najmłodszych zachwyca bogactwem ikonografii nieporównywalnym z najbardziej okazałymi wydaniami NK. Zważywszy na zwiększone możliwości oraz na ogromne zapotrzebowanie w ofercie WO nie brakuje więc wydawnictw informacyjnych: encyklopedii, słowników, atlasów. Produkcja WO w tej dziedzinie jest imponująca i niemal czterokrotnie przewyższająca dorobek NK. Inny jest też jej zakres (w większości są to encyklopedie uniwersalne) i forma edytorska, której najważniejszą rozpoznawalną cechą jest niezwykle dynamiczna organizacja przestrzeni i atrakcyjny materiał ikonograficzny.

Największa jednak różnica pomiędzy ofertą popularnonaukową obu wydawców polega na znacznym obniżeniu wieku jej odbiorców. Podczas gdy trzon oferty NK kierowany był do młodzieży, zasadnicza część produkcji WO adresowana jest do znacznie młodszej publiczności (uczniów szkół podstawowych, a nawet przedszkolaków i jeszcze młodszych dzieci). Oczywiście, kwalifikacja przynajmniej części tytułów do tej kategorii może budzić pewne zastrzeżenia. Kontrowersyjne jest zwłaszcza zaliczanie do grupy książek popularnonaukowych tytułów dla najmłodszych dzieci (tzw.

grupa 0–3), najczęściej zwanych obecnie – jak to już zostało zasygnalizowane powyżej – „książeczkami edukacyjnymi”. We Francji taką ofertę określa się mianem *documentaires pour tout-petits* lub *premiers documentaires* (przy czym odróżnia się ją – oczywiście nie bez kłopotu, bo i w tym przypadku mamy do czynienia z bardzo nieostrą granicą pomiędzy jednym i drugim gatunkiem – od tzw. *livres d'éveil*, czyli po prostu pierwszych książeczek głównie beletrystycznych lub obrazkowych). Tak czy inaczej, jest to ogromna i ciągle rosnąca część oferty, której istnienia nie można lekceważyć i która w różny sposób jest sygnalizowana przez wydawców, księgarzy, bibliotekarzy i wreszcie badaczy książki dziecięcej. Ja przyjąłam określone zasady kwalifikacji tego materiału (książeczki o objętości minimum 12 stron, na określony temat, z tekstem objaśniającym); poza tym w przypadku tytułów tłumaczonych z języka francuskiego starałam się sięgać do ich opisów w katalogach Biblioteki Narodowej Francji i Centre national de la littérature pour la jeunesse (Narodowego Centrum Literatury dla Dzieci i Młodzieży) oraz wiodących wydawców m.in. Hachette Jeunesse lub Gallimard Jeunesse. Jednakże, co najważniejsze – ewentualne usunięcie tej

Wykres. 3. Rozkład gatunków piśmiennictwa popularnonaukowego według wydawców (nowości i wznowienia łącznie, w odsetkach) . Źródło: opracowanie własne

części rekordów z mojej bazy nie zmienia zasadniczo hierarchii gatunków piśmiennictwa popularnonaukowego zaprezentowanej na wykresie 3.

Rozkład tematyczny

Różnorodność tematyczna książek jest ogromna, ale zainteresowanie pewnymi tematami przedstawia się odmiennie w obu analizowanych okresach.

Tab. 1. Rozkład tematyki książek popularnonaukowych według wydawców (nowości i wznowienia łącznie, w odsetkach)

Temat	NK (w %)	WO (w %)
Astronomia	4	3
Biologia człowieka – zdrowie	1*	5**
Chemia, fizyka	9	–
Dinozaury	–	7
Dzieła o treści uniwersalnej, encyklopedie	–	5
Ekologia	1	0,5
Ekonomia, przemysł, rolnictwo	3	–
Filozofia, etyka, religia	1,5	–
Geografia, geologia, podróże	10,5	5,5***
Historia (ojczysta i uniwersalna), archeologia	11	8
Hobby i rozrywka	5	6
Kultura, obyczaje, święta	1	1
Literaturoznawstwo, językoznawstwo, słowniki językowe	3	10****
Matematyka, informatyka	5	4,5
Nauki ścisłe, technika, odkrycia	6	4
Przyroda, zoologia, botanika	22	29
Psychologia, komunikacja społeczna	3	1
Sport	>1	1,5
Sztuka (muzyka, sztuki plastyczne, taniec, kino itp.)	5	1
Transport (pociągi, statki, samoloty, samochody itp.)	4	3
Wojsko	1	–
Życie codzienne, praca, zawody	2	5

* W tym żadnego dzieła nt. ciała ludzkiego, życia płodowego, narodzin

** Głównie dzieła nt. ciała ludzkiego, życia płodowego, narodzin

*** Ziemia, wulkany, morza, oceany, klimat

**** Głównie słowniczki języka polskiego lub polsko-angielskie dla młodszych dzieci

Źródło: opracowanie własne

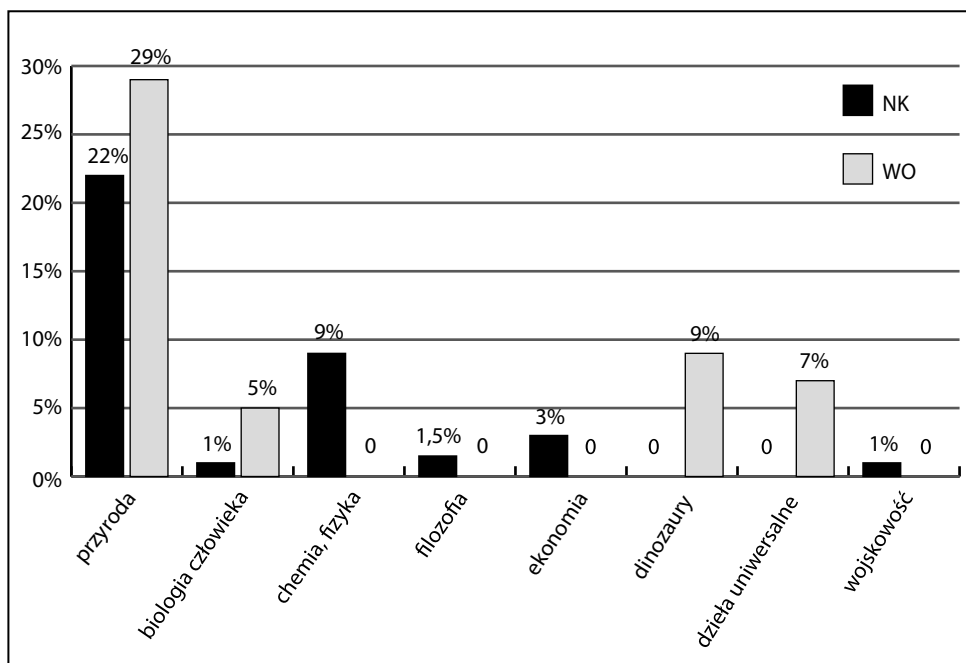
Zebrane opisy dokumentów sklasyfikowałam w 22 kategoriach tematycznych (zob. tabela 1), które odzwierciedlają najczęściej proponowaną tematykę. Tworząc poniższą klasyfikację inspirowałam się systemem używanym w bibliotece Centre national de la littérature pour la jeunesse, który bazuje na znacznie uproszczonej i dopasowanej do tematyki książek dziecięcych Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiątnej. Jej celem jest nie tyle przydział dokumentów do określonych dziedzin nauki, co raczej wyeksponowanie najczęściej podejmowanych tematów.

W repertuarze popularnonaukowym obu wydawców niezaprzeczalnie dominuje tematyka przyrodnicza. Zwłaszcza świat zwierząt (różnorodność gatunków, zachowanie, zwyczaje, hodowla itp.), który od zawsze fascynuje młodych czytelników, choć nie brakuje w tej grupie tytułów poświęconych botanice. Kolejną ważną pozycję w rankingu zajmują dzieła z zakresu historii i geografii, choć obu wydawców cechuje w tym zakresie zupełnie odmienne podejście. Repertuar NK zawierał imponujący zestaw tematów historycznych, począwszy od zagadnień związanych z wielkimi dawnymi cywilizacjami (starożytnej Mezopotamii, Majów), przez Rewolucję Francuską, skończywszy na kampanii wrześniowej i bitwach II wojny światowej. W ofercie WO tematyka historyczna została zredukowana niemal wyłącznie do podstawowych, wręcz podręcznikowych monografii poświęconych starożytności (cywilizacjom: egipskiej, greckiej i rzymskiej), wiekom średnim (wraz z zamkami warownymi i rycerstwem) oraz wielkim odkryciom geograficznym. Podobnie rzecz ma się w przypadku nauk o Ziemi, które w repertuarze WO zdominowały zjawiska geologiczne i meteorologiczne (wulkany, skały i minerały, morza i oceany, klimat). Ciekawe różnice i odmiennego ducha czasu dostrzec też można porównując ofertę NK i WO w kategorii hobby i rozrywka: podczas gdy NK wydawała przede wszystkim tytuły dla majsterkowiczów, kolekcjonerów, harcerzy, WO proponuje młodej publiczności dzieła poświęcone kuchni, dekoracji wnętrz, modzie itp.

Istotnym zjawiskiem związanym z ewolucją rynku książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży jest wreszcie pojawianie się i zanikanie zapotrzebowania, a także mody na określone tematy (wykres 4). Z dzisiejszego punktu widzenia najistotniejszą luką w ofercie NK był niemal całkowity brak tytułów poświęconych biologii człowieka, a ściślej zagadnieniom fizjonomii, anatomii, higieny, życia seksualnego, płodowego czy rozrodu⁷. W ofercie WO jest to niezwykle istotny dział. W przeciwieństwie do tego zupełnie zniknęły z pola zainteresowań WO wielkie dziedziny nauki – chemia i fizyka – silnie reprezentowane w repertuarze NK, co było zresztą w zgodzie z socjalistycznym ideałem kultu nauki i techniki. Podobnie się

⁷ Na rynku było oczywiście kilka ciekawych pozycji z tego zakresu, wydanych głównie przez Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.

stało z zagadnieniami ekonomii, przemysłu oraz wojskowości. Miejsca te zajęły nowe tematy odzwierciedlające gusta i oczekiwania małych czytelników. Wśród nich zwłaszcza jeden – dinozaury! – na niesłychaną dotąd skalę zawojował rynek i podbił serca najmłodszych czytelników. Widoczny wzrost w kategorii „dzieła o treści uniwersalnej” jest oczywiście związany z edycją encyklopedycznych wydawnictw informacyjnych.

Wykres. 4. Najważniejsze zmiany w rozkładzie tematyki książek popularnonaukowych według wydawców (nowości i wznowienia łącznie, w odsetkach). Źródło: opracowanie własne

Zmiany w tytułach dzieł i serii wydawniczych

Ostatnim elementem, który w wyniku zmian na rynku książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży uległ istotnemu przeobrażeniu są tytuły książek i serii wydawniczych. Najogólniej rzecz biorąc, można stwierdzić, że dawniej (w ofercie NK) rolą tytułu było wierne oddanie treści dzieła. Zasadniczo tytuły były proste i konkretne. Dzisiaj (w ofercie WO) podstawowym zadaniem tytułu jest zaciekawić (niekiedy nawet zaszokować) i przez to zachęcić do lektury, a także podkreślić wyjątkowość i wręcz niezwykłość danej książki. Stąd nagminnie pojawiają się w nich epitety typu: wielki, wspaniały, cudowny, fascynujący, niesamowity itp., które są obietnicą lek-

tury nie tylko użytecznej, ale zarazem pasjonującej i pełnej niespodzianek. Do tego częste użycie zaimków dzierżawczych i bezpośrednie zwroty (nie chciałbyś być...) mają silniej przemówić do emocji czytelnika (zob. tabela 2 – epitety podkreślone; więcej na temat funkcji form metatekstowych w książkach popularnonaukowych dla młodych odbiorców przed i po 1989 r. zob. Staniów, 2012).

Tab. 2. Tytuły książek popularnonaukowych dawniej i dziś

Nasza Księgarnia	Wydawnictwo Olesiejuk
<ul style="list-style-type: none"> • Warsztat młodego majsterkowicza • Od kropli nektaru do plastra miodu • O budowie planet • Jak żyje łąka? • Księga wynalazków • Opowiadania o zwierzętach 	<ul style="list-style-type: none"> • <u>Wielkie</u> poszukiwania owadów • <u>Fascynujące</u> dinozaury • Jak <u>niesamowite</u> jest ludzkie ciało • <u>Ciekawe</u>, dlaczego wieloryby i delfiny wydają dźwięki • Moja <u>wielka</u> księga pytań i odpowiedzi • Nie chciałbyś być egipską mumią!: <u>obrzydliwe</u> rzeczy, o których wolałbyś nie wiedzieć

Źródło: opracowanie własne

Nowe tytuły serii wydawniczych odzwierciedlają podobne tendencje (zob. tabela 3). Co więcej, pokazują one również doskonale obniżanie się wieku odbiorców książki popularnonaukowej i zarazem jej oddalenie się od tematów związanych z popularyzacją tzw. nauk ścisłych.

Tab. 3. Tytuły serii wydawniczych dawniej i dziś

Nasza Księgarnia	Wydawnictwo Olesiejuk
<ul style="list-style-type: none"> • Biblioteka Młodego Technika • Biblioteka Młodych Miczurinowców • Bij się z Myślamil! • Technika wokół Nas 	<ul style="list-style-type: none"> • <u>Wielka</u> Galeria <u>Ważnych</u> Tematów • Moja <u>Najlepsza</u> Książka • <u>Mały</u> Artysta • Rety!

Źródło: opracowanie własne

Napływ ogromnej liczby obcych publikacji po 1989 r. kompletnie przewartościował i zmienił polski rynek książki popularnonaukowej dla dzieci i nasze myślenie o nim. Najlepiej świadczy o tym niechęć współczesnych badaczy, a także wydawców, księgarzy czy nawet bibliotekarzy do używania

patetycznie brzmiących terminów „książka/literatura popularnonaukowa” i chęć zastąpienia ich określeniem lepiej odzwierciedlającym treść i formę gatunkową nowego typu dzieł. Wśród najważniejszych zmian związanych z tym zjawiskiem (oprócz oczywistej metamorfozy formy zewnętrznej proponowanych publikacji) można ponadto wyróżnić:

- Pojawianie się lub zanik:
  - pewnych form lub gatunków piśmiennictwa popularnonaukowego (np. niebeletryzowanych książeczek edukacyjnych dla najmłodszych w miejsce dawnych opowieści przyrodniczych czy gawęd popularnonaukowych);
  - pewnych tematów (np. dinozaury, biologia człowieka, które zastąpiły takie tematy jak m.in. przemysł, rolnictwo, wojskowość).
- Zmniejszenie zróżnicowania tematyki poszczególnych dzieł w dziedzinach: historia, geografia, literaturoznawstwo i językoznawstwo (dwa ostatnie zostały ograniczone w ofercie WO właściwie tylko do mitologii i słowniczków polsko-angielskich dla najmłodszych).
- Odmienne cele poradników i gier umysłowych.
- Zmiany w strukturze tytułów dzieł i serii wydawniczych.

Powyższe zmiany nie są oczywiście zjawiskiem izolowanym, niezależnym od potrzeb rynku, w ogromnej mierze są kreowane przez oczekiwania nabywców – pozwalam sobie jednak pozostawić ten wątek bez rozwinięcia, gdyż nie jest on zasadniczym tematem tego artykułu.

Reasumując, byłoby nadużyciem twierdzić, że oferta Wydawnictwa Oleśniejuk jest reprezentatywna dla całego polskiego rynku książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży. WO dominuje jednak w tym sektorze, a jego produkcja jest łatwo dostępna dla szerokiej publiczności. Poza tym pomimo pewnych istotnych braków w repertuarze, zasługą WO jest zapewnienie dostępu do publikacji, których dotkliwie brakowało przed 1989 r. Tylko w tym zakresie pozwoliłam sobie na dokonanie powyższych konkluzji i uogólnień. Warto byłoby stworzyć kompletny obraz współczesnego polskiego rynku książki popularnonaukowej, biorąc pod uwagę ofertę innych wydawnictw (szczególnie „lilipucich”). Pokazałoby to znacznie szerszy zakres form proponowanego piśmiennictwa i nowatorskich tematów, które wcześniej nie były (lub były z rzadka) podejmowane w książkach dla młodych czytelników (np. problematyka społeczna, polityczna, filozofia, sztuka itp.). Niestety, zważywszy na ogromną skalę takich badań, było to niemożliwe w tym artykule.

Bibliografia

- Defourny, M. (2013). *De quelques albums qui ont aidé les enfants à découvrir le monde et à réfléchir*. Paris: L'École des loisirs.
- Escarpit, D. (2008). *La littérature de jeunesse: itinéraires d'hier à aujourd'hui*. Paris: Magnard.

- Fouché, P., Péchoin, D., Schuwer, P. (dir.). (2005). *Dictionnaire encyclopédique du livre*. Vol. 2. Paris: Editions du Cercle de la librairie.
- Friedrich, J. (2010). Ziemia, niebo i czas plus całe mnóstwo innych rzeczy: o ilustrowanej książce edukacyjnej czasów PRL. *Ryms*, 10, 10–13.
- Gołębiewski Ł., Waszczyk P. (2015). *Rynek książki w Polsce 2015 : wydawnictwa*. Warszawa: Biblioteka Analiz.
- Jacobi, D. (2005). *Les sciences communiquées aux enfants*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- Katny, M. (2008). *Droga do wiedzy: o literaturze popularnonaukowej dla młodego odbiorcy*. Kielce: Wydawnictwo Gens.
- Laurent, M. (2001). Pan Kleks ou l'altérité mise en accusation. M. Tachedencre, une réminiscence des totalitarismes du XXe siècle? W: E. Skibińska (red.), *Traduction comme moyen de communication interculturelle. Traduction pour la jeunesse face à l'Altérité* (s. 23–35). Wrocław: Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne.
- Lewandowicz-Nosal, G. (2012a). *Książki dla najmłodszych. Od zera do trzech: poradnik*, Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Lewandowicz-Nosal, G. (2012b). *Od czterech do sześciu. Książki dla przedszkolaka*, Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Lewandowicz-Nosal, G. (oprac.). (1998). *Wykaz działów katalogu rzeczowego w bibliotekach publicznych dla dzieci i młodzieży* (Wyd. 3). Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Nières-Chevrel, I., Perrot, J. (dir.). (2013). *Dictionnaire du livre de jeunesse: la littérature d'enfance et de jeunesse en France*. Paris: Editions du Cercle de la Librairie.
- Paprocka, N. (2010). Rynkowe przygody *Małego Księcia*, czyli o przyczynach powstania dwunastu przekładów utworu Antoine'a de Saint-Exupéry'ego. *Filotekno: Literatura dziecięca – mediacja kulturowa – antropologia dzieciństwa*, 1, 146–158.
- Papuzińska, J. (1978). Literatura popularnonaukowa. W: A. Przeclawska (red.), *Literatura dla dzieci i młodzieży w procesie wychowania* (s. 161–180). Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Staniów, B. (2006). „Z uśmiechem przez wszystkie granice”. *Recepcja wydawnicza przekładów polskiej książki dla dzieci i młodzieży w latach 1945-1989*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Staniów, B. (2007). Rola przekładów w zbliżaniu narodów. Tłumaczenia literatury dla dzieci i młodzieży – wybrane zagadnienia. W: J. Dzieniakowska (red.), *Książka, biblioteka, informacja – między podziałami a wspólnotą* (s. 485–494). Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Staniów, B. (2010). Rola książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945-1956. Fakty, opinie, komentarze. *Roczniki Biblioteczne*, 54, 97–123.
- Staniów, B. (2012). Funkcje form metatekstowych w książkach popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży (1945–2010). W: M. Komza, E. Jabłońska-Stefanowicz, E. Repucho (red.), *W poszukiwaniu odpowiedniej formy. Rola wydawcy, typografa, artysty i technologii w pracy nad książką* (s. 27–48). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- Wadecki, M. (red.). (1966). *Problemy literatury popularnonaukowej: materiały z konferencji*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Wadecki M. (red.). (1971). *Problemy literatury popularno-technicznej dla dzieci i młodzieży: materiały z Konferencji Międzynarodowej Wydawnictw Krajów Socjalistycznych w Warszawie w dniach 4–7 XI 1970*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Wandel A. (2015). *Dinosaures et encore plus...* Ouvrages documentaires étrangers pour la jeunesse dans le répertoire des éditeurs polonais (sur exemples choisis). W: E. Skibińska, R. Solová, K. Gostkowska (dir.), *Vingt ans après... Traduire dans une Europe en reconfiguration* (s. 195–213). Paris: Orizons.
- Zajac, M. (2013). *Książki edukacyjne dla dzieci i młodzieży: wczoraj, dziś i jutro*. W: G. Leszczyński, M. Zajac, *Książka i młody czytelnik: zbliżenia, oddalenia, dialogi: studia i szkice* (s. 259–265). Warszawa: Wydawnictwo SBP.

Agnieszka Wandel

***Not only dinosaurs - foreign non-fiction book for children and young adults
in the repertoire of Polish publishers***

Summary

The aim of this article is to analyse both the number and content of non-fiction books for children and young adults published by the largest Polish publishing houses after 1945, to list translations of such books from other languages and to examine changes that have evolved in the editing of these translated books. To achieve these goals a relational database of non-fiction books published from 1945 to September 2014 by two selected publishers was created. The main source of records was the catalogue of the Polish National Library. The analysis shows that the number of translations, the languages from which non-fiction books for children and young adults were translated and the countries in which their original versions appeared were quite different in the 1945-1989 period and in the period from 1989 to the present. Translated books represented only a small fraction of all of such books published before 1989 while after 1989 there has been an influx of foreign books. The most important changes associated with this phenomenon and presented in this paper are: the emergence or decline of certain forms or types of publications as well as books on particular subjects; the diminishing in the diversity of topics in certain areas; the differences in objectives of practical guidebooks and publications with puzzles and the changes in the structure of the books' titles and in the books' series titles.

Keywords: books for children and young adults, non-fiction books, children's book publishing, popularization of science, translated books into Polish.